

XI. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia
Kolozsvár, 2008. május 23–24.

**A hős és a személyiség az ötvenes-hatvanas évek
magyar prózájában**

-

**Mészöly és Moldova elbeszélői magatartásának komparatív
vizsgálata**

Szerző:

Tihanyi Katalin

ELTE-BTK magyar (IV.) –filozófia (III.)

BBTE-BTK magyar (Erasmus-program)

Témavezető:

Dr. Selyem Zsuzsa

egyetemi adjunktus

Magyar Irodalomtudományi Tanszék

Babeş-Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Kolozsvár, 2008.

1. Hősteremtés és személyiségteremtés

Mészöly Miklós minden írása – köztük az általunk középpontba állított *Az atléta halála* is – sok olyan különleges vonással bír, melyről a mai napig érdemes diskurzust folytatni. Mégis, az elbeszélés sajátosságai, a motívumok, a nyelv vizsgálata mellett egészen elhanyagoltak bizonyos tényezőket, talán az irodalomtörténet ideologikussága, a túlságosan merész, moralizáló értelmezések elkerülése végett. De feltételezhető, hogy Mészöly lénye, munkái jellege eleve lehetetlenné teszik az efféle interpretációkat az irodalmárok igyekezete nélkül is. Nézeteim szerint van értelme és tere egy olyan kísérletnek, mely a Mészöly írásában megjelenő *személyiséget*, műveiben fellelhető *személyiségteremtő gesztusokat* próbálja megragadni, s ezek jelentőségét. Mindez természetesen azért nem függetleníthető a narráció vizsgálatától. A személyiség fogalmát itt abban az értelemben kezelem, ahogyan az a világ dolgaival érintkezésbe lép, ahogy azok hatnak rá, illetve ő próbál hatni rájuk, ahogy a személyiség kommunikál, vagy ahogy vele kommunikálnak. Tehát mintha a személyiség nem tulajdonságok halmaza lenne, vagy tulajdonságokat hordozója, hanem valami, ami döntésekkel és viszonyokkal nyilatkozik meg a világ s értelmezői felé.

Sosem tudhatjuk, hogy egy ember mit miért csinál, mond vagy ír. Csak a tárgyak biztosak, könyörtelen „jelenlétükben”. Ahogyan a tárgyak ismeretétől nem szabad eltekinteni, ha az igazságra törekszünk, úgy egy irodalmi mű *dologisága* – megfogható vagy érzékelhető aspektusa – sem csupán másodrangú vizsgálati szempont. De a narratív technikákhoz, elbeszélésmódokhoz – a mű *dologiságához* – oly szorosan kapcsolódhatnak bizonyos kulturális körülmények, amelyek közt a mű született, hogy nem szabad vakon elmenni mellettük. Igaz, a *körülmények* kényesebb dolgok, mint az anyagi létezők: mint ahogy a tárgyak körvonalai sem érzékelhetők reálisan túl közletről nézve, úgy a kontextus szemléléséhez is kell némi távolság, sőt, sokszor valamiféle segédeszköz is – távcső vagy szemüveg gyanánt.

Első segédeszközként egy idézetet hívnék elő, egy részt a mű érzékelhető mivoltából: „Az történt ugyanis, hogy időközben megjelentettek egy életrajzot Bálintról, A Mi Bajnokaink nagy példányszámú és népszerű könyvsorozatban, *A báta kolosi hős* címen. [...] Bangó és Bartosi írták, közösen.”¹ Kezdjük tehát az elvárások felől a vizsgálatot. Egy olyan korban íródott regényről van szó, ahol csupa báta kolosi hősről kellett és lehetett írni, s egyben egy olyan műről, aminek főszereplője egy nem báta kolosi hősként ábrázolt potenciális

---

¹ MÉSZÖLY 1986, 224.

bátakolosi hős. Próbáljuk csak meg rekonstruálni ezt a figurát. A prototipikus hős a közösség nélkül nem értelmezhető, van jól körvonalazott célja, van ellensége, megoldandó próbatételei, jutalma, szerelme. De a bátakolosi hős több ennél. Ő a nép gyermeke, aki a népért, a nép dicsőségéért és jólétéért küzd, ellenségei sem akármik – mondjuk a fasiszták vagy a kapitalisták. Lankadatlan derűvel dolgozik a közösségért, ő az idősek és a gyerekek gyámolítója. Kiegyensúlyozott és kölcsönös tisztelettel teli szerelemben él kedvesével, aki majd szép, erős gyerekeket szül neki. Ugyanolyan jó képességei és hajlamai vannak, mint más elvtársaknak; nagy kitartása, hűsége és lelkesedése emeli őt ki közülük. Lélekben nem magányos, nem különc. De mire kellenek a hősök? Bizonyos politikai rendszereknek szükségük van dicsőséges háborúkra és hősökre békeidőben is. Talán mert nemcsak a nagyvilágnak kell hirdetni a rendszer nagyságát, hanem befelé, a népnek is. Azért van szükség hősökre, hogy az embereknek olyan élményt nyújthassanak, melyben úgy érzik, képviselik őket valami nagyszabású harcban, miközben elfeledkeznek arról, hogy fontosabb dolgokban nincsenek képviselve. Azért van szükség rájuk, hogy olyan sors-sémákat reklámozzanak, melyekre az emberek felnéznek, de eközben tiszteletük vagy akár irigységük nem csorbítja elégedettségüket, nyugalmaikat saját helyzetükkel kapcsolatban. Kitűnő harctér a sport, kitűnő alanyok a sportolók.

Felvetődött, hogy hőse csak a közösségnek van. Alakja tükrözi az elvárásokat, az előítéleteket. Érdekes, hogy egy hős nem igazán lehet nő. Ha mégis léteznek „hősnők”, azok nem értelmezhetőek egy férfi hős nélkül, illetve körülbelül a házasságig tarthat a történetük. Fontosnak tartom kihangsúlyozni, hogy Mészölynél egy nő – Hildi, az elbeszélő – nem volt képes hozzájárulni a hősképzéshez, férfiak – Bartosiék – viszont igen. Ennek a ténynek feltehetően nagyon nagy szerepe van a személyiség megragadásának jellegében. Ráérezhetünk erre, ha egy pillantást vetünk Hildi egyik vallomására: „[...] mert a megalázkodást mindig közel éreztem a megértéshez, s őt az első pillanattól kezdve meg akartam érteni.”² Ez, a megértés érdekében történő megalázkodás, kulcsfontosságú: értelmezhető úgy, hogy nemcsak a bizonytalanság vállalását, de könyörtelen, szépítés nélküli fenntartását jelenti. Az, hogy Mészöly valószínűleg tudatosan döntött női elbeszélő mellett, eszünkbe juttathatja a gender-szemponitú vagy feminista irodalomkritika diskurzusait. Lóránd Zsófia *Testiség, nőiség és szövegalkotás* (...) című munkájából kiderül, hogy Keats költészetének feminin jellegét ahhoz hasonló tulajdonságokat kiemelve szokták bizonygatni, melyek Mészöly elbeszélésére is jellemzőek. Külön érdekes, hogy e femininnek kikiáltott

---

² MÉSZÖLY 1986, 165.

jellemzők miatt milyen sok kritika érte Keats-et. A maszkulin irodalomra – már amennyiben elfogadjuk, hogy létezik ilyen – valamiféle erő, a valóság uralni akarása jellemző,³ Keatsnél viszont nincs egyértelmű lezárás, megfogható morális tartalom, s a kérdések megválaszolatlanok maradnak.⁴ Akárcsak Mészölynél. Keats-re jellemzőek az egymástól elkülöníthetetlen szólamok és elkülöníthetetlen szereplők,⁵ valamint az irodalmi alkotás demisztifikálása.⁶ Mészölytől sem áll távol a szólamok egymásra mosódottsága és az alkotáshoz szükséges erőfeszítés hangsúlyozása: „Nehéz erről utólag úgy írnom, ahogy akkor átéltem. Először is, mert minden mozzanata kettős bennem – most már. Az én emlékeimre rámásolódnak az övéi. És nem tudom szétválasztani őket. Mindig csak az emlékezetem felét szabadna használnom, de ebben az esetben nem érzek elég erőt hozzá.”⁷ A női szerzőséghez fűződő sztereotípiákhoz kapcsolódhat az is, hogy a regény tanúsága szerint még Hildire is számított volna az Állami Sportkiadó, de természetesen nem „A batakolosi hős” szerzőjeként, hanem a „Lírai emlékezés egy versenyen kívüli atlétára” írójaként. Női szerzőhöz mintha automatikusan valamiféle erkölcsnemesítő és érzelemgazdag művet társítana egy kiadó. Ironikus „kerettörténet” ez: elképzelhetjük, milyen megható és tanulságos jelenetek, lélekemelő anekdoták gyűjteménye lehetett volna e könyv.

Talán mítosz illetve hősköltemény kellett volna a kornak, abban vannak hősök. A mítosz viszont sosem volt a kifinomult személyiségteremtés terepe. Inkább az ember és világ viszonyáról, egy *világrendről* akart mondani valamit. Egy hős általában egyszerű, pozitív, egységes személyiség. Nem is személyiség. Legalábbis nem személyiség, a szó általunk használt, bonyolult értelmében. (Don Quijote talán az első figura, akinek külön világa van, más, mint kora társadalmának. Nem is hős, hanem már-már személyiségnek mondható.) Hősteremtés és személyiségteremtés tehát kizárná egymást? Ha ez túl merész feltételezésnek bizonyulna, valamiféle ellentétet mégiscsak feltételezhetünk a két alak között, mármint ami az irodalmi műben való megjelenésüket illeti. Lássuk, Mészöly elbeszélője hogyan próbálkozik meg a személyiségteremtéssel: szembetűnően viszolyog a „megkozmetikázott legendától”, a mítoszteremtéstől. De vajon hogyan sikerülhet neki megragadni egy ember lényegét anélkül, hogy hőssé szimplifikálná?

Egyáltalán, sikerülhet-e neki? Az emberi személyiség leírásának problémája nemcsak a „magánemberé”: a tudományokra is rányomta a bélyegét. Joachim Ritter szerint

---

³ LÓRÁND, 233-236.

⁴ LÓRÁND, 247.

⁵ LÓRÁND, 239.

⁶ LÓRÁND, 236.

⁷ MÉSZÖLY 1986, 188.

filozófiai antropológiára van szükség a különböző tudományok – például a biológia, pszichológia, történelem – fejlődése, egymástól való távolodása valamint az ember-fogalmak sokasodása és tudományterülethez kötöttsége miatt.⁸ Ritter számára a mai napig fontos filozófiai probléma az, hogy az antropológia milyen módon tudja megragadni az emberi lényeket mindennemű szubjektívizmus, szkepszis, sőt, miszticizmus mellőzésével. Úgy véli, a mind a kétféle létező filozófiai antropológia – a scheleri és a heideggeri – végső soron ugyanarra a pontra lyukad ki: a személyes elköteleződés – az etikai, világnézeti, szubjektív döntés – határozza meg az emberi lényeket.⁹ Ritter ezzel szemben hisz abban, hogy a filozófiai antropológia eljuthat oda, hogy az „objektív megismerés és racionális világosság” eszközei segítségével tudományosan közelíthet az emberi lények felé „a hagyományos világnézeti eszmekörök erős, sőt, teljes megrendülése” után. Mészöly Miklós művei nem a filozófus, hanem a hétköznapi ember azon tragikus és kiölhetetlen szélmalomharcát mutatják be, mely úgy harcol a megismerhetetlenséggel, hogy objektív támpontokat keres, amik az objektív „lények” kifürkészését segíthetnék elő.

Norman N. Holland, aki nem filozófiai, antropológiai, hanem irodalomelméleti nézőpontból tekint a személyiségre, tagadja valamely identitás objektív megismerhetőségét.¹⁰ Az érdeklődés nála a hogyanra irányul, az okozat módjára, nem pedig a miértre, a végső okra. Szerinte a megismerés, az interpretáció folyamata során az egység úgy viszonyul a szöveghez, mint az identitás az énhez. A szövegre és az énrre ugyanis gondolhatunk úgy, mint adathalmazra; ugyanakkor egységre és identitásra is gondolhatunk úgy, mint az adathalmazból kikövetkeztetett konstrukciókra.¹¹ Holland Heinz Lichtensteint idézi: egy szöveg vagy egy személy megismerésekor valami állandót vonatkoztatunk el „valamely individuum teljes élete során mutatott testi és magatartásbeli transzformációinak végtelen sorozatából.” Szöveg és én különbséget és változást mutatnak, egység és identitás ezzel szemben azonosság és folytonosság kifejezői. Úgy tűnik, mintha ezt az analógiát Mészöly komolyan, szinte szó szerint alkalmazta volna Hildi elbeszélsmódjának megalkotásakor. A

---

⁸ RITTER, 7-10.

⁹ „Míg tehát Scheler az emberi világ objektív problematikájához való szoros kapcsolódás ellenére jut el oda, hogy a döntést szubjektívista módon fölébe rendlje a megismerésnek, addig Heidegger e fölérendelést teszi az egész vizsgálódás elvévé.” (RITTER, 25.)

¹⁰ „Ezzel lezárók egy olyan kettősséget, amely Descartes óta uralja a rendszeres gondolkodást: azt a hitet, hogy a külső világ valósága és jelentése önmagában, azaz az érzékelő éntől függetlenül is létezik, és hogy ezért a valódi tudáshoz szükség van arra, hogy tudó és tudott egysége megvasadjék.” Holland Willey-t is idézi: „képtelenek vagyunk... abszolút módon meghatározni, mi az, hogy 'magyarázat'; azt mondhatjuk csak, hogy olyan kijelentés, amely kielégíti egy adott hely és idő igényeit.” (HOLLAND, 302.)

¹¹ „Az individuumot fel lehet úgy fogni, mint egy olyan létezőt, amely variációk egész sorát éli meg egy identitás-témára, egész hasonlóan ahhoz, ahogy egy zenész egyetlen dallam alapján variációk végtelen sorát képes eljátszani.” (HOLLAND, 287.)

szöveg tulajdonképpen nem más, mint szigorúan azoknak a tényeknek, adatoknak a felsorolására (vagyis Bálint én-jének bemutatására) tett kísérlet, mely során a tényekből elvonatkoztatva a személyiségre próbál a szöveg alkotója következtetni, s ezáltal az egységet megteremteni. Kérdés, hogy hasonlóképp alkalmazható-e az, amit Holland az interpretációról mond, úgy, hogy nem a mű befogadójának, hanem kifejezetten magának az elbeszélőnek az interpretációját tekintjük. Az értelmező – Holland fogalmaival élve – értelmezéskor újratelemi a saját identitását, s ezt a folyamatot specifikusan az értelmező védekezésének, fantáziájának és egó-stílusának kell tulajdonítanunk, hiszen az értelmezés emberi igényeket elégít ki, minthogy az értelmezés emberi tett. Vagyis a kérdés a következő: vajon Hildi identitása is beleszól a Bálint indentitásáról való gondolkozásba ugyanolyan módon, ahogy a sokféle befogadói identitás-téma magához idomítja kissé az olvasott szöveg tartalmát, hogy újratelemse önmagát, s hogy a saját szájíze szerint alakítsa egységgé? Nem ez a helyzet. Eleve azért nem, mert az elbeszélő végül sikertelen: Hildi végül nem képes megragadni Bálint személyiségének mozgatórugóit, nem képes felmutatni valami identitás-témát eredményként. Ugyanis Hildi tudatosan nem kompenzál, próbálja elkerülni a kognitív és érzelmi disszonanciákat. Igyekszik nem alkalmazni azokat a stratégiákat, amik a kellemetlen benyomásokat szintetizálják, és felhasználhatóvá teszik a saját identitás egyensúlyához. („Ő lépked előttem, én meg nem tágítok a lábnyomától.”¹²) Pedig – Holland szerint – az az egyetlen mód, hogy felfedezzük azt egységet a szövegben, felfedezzük az identitást az énben, ha saját belső stílusunk, identitás-témánk teremti újra magát benne.¹³ Hildi határozottan elutasítja az ilyen „gyűjtőmetaforákat”. „Legszívesebben nem is magunkról írnék, hanem a tárgyról, tájkról, de olyan aprólékosan, ahogy ma is bennem élnek – amilyenné a mi odaérkezésünk változtatta meg őket. Így talán sikerülne elkerülnöm azt a látszattárgyilagosságot, ami csak azoknak lehet fontos, akik költött személyekről mesélnek... Meg aztán nem is céлом, hogy valami kerek magyarázatot erőszakoljak rá a történetekre.”¹⁴ „Nincs kerek magyarázat. Csak tények vannak, úgy látszik. Meg erős, átható tájak.”¹⁵ Láthatjuk, az értelmező magyarázatalkotás nélkül törekedett a tények és tárgyak pontos és szigorú felidézésre: „Listát csináltam róluk. Lehet, hogy ez unalmas másnak, de ez is hozzátartozik a 'nevetséges' összefüggésekhez. És továbbra is lejegyzek minden ilyesmit, elhatároztam. [...] Még egy jelentéktelen spárgadarab is, dupla tengerészcsomóval a végén,

---

¹² MÉSZÖLY 1986, 33.

¹³ „Csak az rossz materialista, aki az összegyűjtött anyagában maga is eltéved, mert nincs gyűjtőmetaforája, mellyel formába öntené, rendszerezhetné azt. Egyedül ez az ember elveszett lélek.” (HOLLAND, 299.)

¹⁴ MÉSZÖLY 1986, 206.

¹⁵ MÉSZÖLY 1986, 207.

még az is megköveteli a számbavételt.”¹⁶ A „leír”, „elmesél” és „előír” Ricoeur által emlegetett hármassága juthat eszünkbe az előbbieken alapján. Az „elmesél” kategóriája az, ami félúton található abból a szempontból, mennyire játszanak szerepet az elbeszélésben a kauzális, teleologikus és logikai kapcsolatok.¹⁷ Értelmezésem szerint csak akkor tartozik valami az „elmesélt” kategóriába, ha a cselekvéseknél valamiféle konstitutív szabály fedezhető fel, ha a cselekvés fogalmához hozzáértjük az „azért, hogy” fogalmát. (Fontos leszögezni, hogy a konstitutív szabályok nem erkölcsi szabályok. Csak a sajátos gesztusok jelentéséről döntenek.) Mészöly írásában az elbeszélés módja el-eltolódik a „leír” irányába. Bár találhatunk olyan momentumokat, melyek az elbeszélő preferenciáira utalnak, arra, hogy egyes magyarázatok, indoklások elfogadására jobban hajlik, mint másokéra, mégsem mondhatjuk, hogy az „előír” kategória is felbukkanna, hiszen a kétely áthatja a múlt fürkészését. Az elbeszélő nyíltan vállalja saját elfogultságát, erre folyton figyelmezteti az olvasót, illetve önmagát. Sokkal inkább illik az „előír” kategória a hősök legendáira, mítoszaira, melyek az „elmesél” kategória címkéjével álcázzák magukat. Mészöly írása pedig sokszor mintha „elmeséltként” tűnne fel olyankor is, mikor inkább „leírt”: például mikor az érzékelt világ érintkezésen alapuló kapcsolatai szólnak bele a cselekménybe. Itt még egyszer érdemes kihangsúlyozni a tájak, s a tárgyak szerepét, hozzátoldva Nemes Nagy Ágnes magyarázatát. Ő elsősorban a tárgyias líráról írt, de gondolatai átitták az *Újhold* körének munkásságát, s más megvilágításba helyezik azt is, hogy Hildi ragaszkodik még a „jelentéktelen spárgadarab” lejegyzéséhez is. „[...] a költő mellérendel, odarendel egy képet, belső élményéhez – Eliot szavával: objektív korrelatívot teremt –, hogy a kép azonosuljon a mondandóval, méghozzá a maga tárgyias sokértelműségében. Mert a tárgyak komplexitása, egy kőé, egy krumplibokoré, egy lépcsőházé, egy gyürkés elefántfülé úgy, ahogy van – mégiscsak utolérhetetlen. [...] Mert e látszatszenvtelenség, e személytelenség oka és célja az esetleges elvetése, a lényeges, az egzisztenciális felmutatása. [...] Az ilyen költő törvénykereső, őstények, föl nem fedett evidenciák arcát akarja kivésni, megtalálni akar inkább, mint kitalálni.”¹⁸ Nemes Nagy Ágnes szavaiból optimizmus érezhető annak ellenére, hogy a bizonytalanság végzetességét ő is elismeri.¹⁹ Úgy tűnik, hiszi, hogy a tárgyiasság

---

¹⁶ MÉSZÖLY 1986, 26.

¹⁷ RICOEUR, 373-393.

¹⁸ NEMES NAGY, 1989.

¹⁹ Ez a bizonytalanság a költői kép megváltozott szerepén is érezhető: „A költői kép *viszonya* változott meg tárgyához; ahogy a naiv azonosságtudat megingott szó és tárgy között, úgy a hasonlóságtudat átcserelődött az esetleg-hasonlóra, a többel-hasonlóra, a nem-hasonlóra. A hasonlat e többszólamúságát a lelki realitás vezényli, észrevevéseink módjának, milyenségének elháríthatatlan felismerése.” (NEMES NAGY, 1989.)

sikeres lehet. Vagyis csak a tárgyiasság lehet sikeres, bizonytalanságával együtt.²⁰ De Mészöly számára talán ez a siker nem ilyen nyilvánvaló. A tépelődő és bizonytalan elbeszélő számára legalábbis biztosan nem az. Keserűen jelenti ki, hogy próbálkozása – szerinte – kudarcos: „Amit szerettem volna – a pusztá tényeket leírni, a tárgyakat, az ismétlődéseket, olyan apróságokat, melyeket az érezhet fontosnak, aki megtanulta gyűlölni a képzeletet, mert tudja, azzal kezdődik az igazi felejtés – mindez nem sikerült. Mégis irtózom a gondolattól, hogy befolyásolni engedjem magam.”²¹ Ebben a „mégis”-ben rejlik az a többlet, mely a bizonytalanság makacs vállalásával és a kudarc hangsúlyozásával végzetesen elutasítja az „előír” kategóriáját, s kizárja az elbeszélés esetlegességét.

Igen érdekes, hogy nemcsak a személyiségre emlékező elbeszélő hártja az olvasóra az értelmezői munka nagy részét, hanem maga az ábrázolt személyiség is. „Bálint nem hagyott hátra semmi olyan följegyzést, amelyben megfogalmazta volna gondolatait a hivatásáról. Csak eredmények, részidők, tréningtervezetek – ilyesmik szerepelnek naptári pontossággal a noteszaiban. De hogy érdekelték a különböző vallomások, azt abból is látom, hogy kivágott egyes sportújságokból cikkeket, interjúkat.”²² Mészöly egy olyan központi alakot teremt meg, aki nemcsak a teremtett értelmező – Hildi – dolgát, de a saját, identitásalakító törekvését is megnehezíti. Mintha folyton attól rettegne, hogy valamiféle önkíméletből, vagy védekezésből megcsalja önmagát, s viselkedése nem lesz méltó hozzá. Ez monológjaiból, megszólalásaiból derülhet ki: „Ha pedig arra gondolok, hogy talán magamnak is hazudok, csak nem akarom tudomásul venni – ez a legiszonyúbb. Ilyenkor szeretnék kirohanni a világból. Ilyenkor gyűlölöm legjobban azokat az elcsépett, szalonképes távokat – egyikünk se tud szabadulni tőlük. Nyolcszáz meg ezeröttszáz meg... skatulyák! skatulyák! Érted? [...] De hát, ennek jár ki a taps meg a nemzetközi hitelesítés. No mindegy.”²³ „Ugyanis a terv, amit kidolgozott, tulajdonképpen nem edzésterv volt, a szó szoros értelmében. Inkább módszer csak, hogy hogyan puhatolja ki a saját speciális adottságait – mert végül is minden azon múlik. Szóval semmi illúzió. Csak önismeret. És ezt a módszert még mindenképp át akarta adni, mint ahogy a törvényes kötést is akarta velem, (...)”²⁴ „De azért a kétség is megmaradt ugyanakkor, hogy csakugyan jól választott-e. És hogy valóban ő?

---

²⁰ „Amíg az élettan és a lélektan két, egymás felé kinyújtott hídkarja közelebb nem kerül egymáshoz, addig az alapkérdésre adandó válaszokat el kell halasztanunk. Addig a gyakorlati lélektan kérdése ez marad: milyen? – és nem az, hogy: hogyan keletkezett? A milyenre pedig csak a legmélyebb, többek között művészi introspekció, megfigyelés, megszenvedett tapasztalat adhat csupán választ, természeténél fogva bizonytalan.” (NEMES NAGY, 1989.)

²¹ MÉSZÖLY, 1986, 111.

²² MÉSZÖLY 1986, 157-158.

²³ MÉSZÖLY 1986, 61.

²⁴ MÉSZÖLY 1986, 207.

Nem Öreg Pepita? Nem Pécsi Pici cukkolása? S ahová végül is eljutott, föl az Égettkő völgyébe – akarta ő ezt igazán? Vagy csak a táj babonázta meg? Egyáltalán mit keresett a havasokban, amit még Bátakoloson se talált?”²⁵

Szembesültünk tehát Mészöly elbeszélői hozzáállásával: Nincs átfogó, epikai teljesség. Csak modell lehet, amit a mű létrehoz, ahogy Thomka Beáta is megfogalmazta.²⁶ Mintha ebben a modellben csak a tények, a döntések, választások eredményei jelennének meg, no és a kulcsfontosságú tárgyak, tájak. Ezek amolyan csomópontokként szerepelnek, de amik e pontokat összekötik, láthatatlanok: ezeket kellene kinyomozni. Ezek a modell rései, melyeket ki kellene tölteni. Hasonlónak tűnik ez a modell ahhoz, ahogy Nemes Nagy Ágnes ragadja meg az ember „közöttségét”. „[...] ’az éj és a föld’, ’a nap és az éj’, ’az ég és az ég’ között, feszültségekben élünk, mai emberek. Információk pólusai között, szélsőségek magasfeszültségében. Kötelező választások, lehetőségek és lehetetlenségek között, a jelenségek kereszteződési pontjain. [...] Mert a modern ember közlekedési csomópont, vagy még inkább: nemzetközi repülőtér, ahová a szélrózsa minden irányából, a legtávolabbról s a legközelebből érkeznek, landolnak, csomósodnak, zsúfolódnak és rendeződnek [...] – a legkülönbélebb benyomások és jelenségek.” Nemes Nagy Ágnes verseskötete talán tényleg jellemezhető „a kitöltetlen rések könyveként” vagy „a kitöltetlen ürök kötőanyagaként”, mely „e ’köztes’ állapotban sem kíván esetleges lenni”.²⁷ Mint fentebb hangsúlyoztam, Mészöly elbeszélője számára pont a kitöltetlen ürök – s az objektív lényeg feltételezésének hiánya – óvják meg emlékezését az estelegességektől. Az értelmező feladata, hogy már-már magára hagyva, elegendő támpont híján létrehozzon valami egységet – az olvasás-aktus szükségszerűnek tűnő velejárójaként.

Megkísérelhetjük rekonstruálni a modell alapján a személyiséget, ahogy Holland szerint az én megnyilvánulásai alapján rekonstruálható az identitás – az objektivitás igénye nélkül. Először is, egy célt kellene feltételezni, vagy valami rendezőelvet. Nyilvánvalóan önkényesen. Tegyük fel, hogy Bálint számára valami magasabb rendű mozgatórugó a szabadság. Ebben az esetben – mivel már választottunk a személyhez célt – a vélt cél fényében értékelhetjük azt, amit tudunk róla. A futáshoz, a hivatásához való görcsös viszonya az, amit megragadhatunk. Azt nem képzelhetjük, hogy a marxi „a szabadság a felismert szükségszerűség”-jelmondat értelmében az irracionálisan hajszott rekord az ötéves tervek belsővé tétele. Ebben az esetben Bálint valóban „bátakolosi hős” lenne. Ha többet tudunk

---

²⁵ MÉSZÖLY 1986, 216-217.

²⁶ THOMKA, 97.

²⁷ NÁDOR, 419.

róla, az előbbivel ellentétes erőket feltételezhetünk a háttérben: a futás lehet a ki nem élt szabadság szublimálása, a futótechnika tökéletesítése és csiszolása az elfojtott egyéniség kudarcba fulladó kísérlete a kiteljesedésre. Így már egy deheroizált személy jelenhet meg. De ha többet látunk, és a tényeket máshogy szelektáljuk – a halál előtti eseményeket toljuk előtérbe –, azt is gondolhatjuk, az elbeszélte személyiség számára a múlttal való leszámolás és a versenyzés abbahagyása „kilépés a rendszerből” a szabadság felé. Mintha meg kellene tagadnia valamit addigi önmagából ahhoz, hogy találkozhasson saját, megtisztított lényegével.²⁸ Úgy vélem ebben az esetben mondható valaki valódi áldozatot hozó, nem klasszikus értelemben vett hősnek – ha elfogadjuk a fogalom létjogosultságát, akkor talán „modern hősnek”. Hangsúlyozom, rekonstruáló kísérletem leegyszerűsített és próbaszerű volt. S talán nem is szükséges. Nem tudhatjuk az igazságot. Mészöly számára a kétely fontos igazán, „a legmélyebbről jövő kétely a háboríthatatlan elfogadásban és belenyugvásban”.

2. Moldova és Mészöly – sportolóalakok és írói magatartások

Mészöly regénye nem volt alkalmas a hősteremtésre, ennek rengeteg oka volt, valószínűleg nem csak az, hogy Mészöly szándékaitól a lehető legtávolabb állt a heroikus sportolóalak létrehozása. Érdekes és hosszadalmas munka lenne összehasonlítani Őze Bálintot a korabeli sportregények „valódi hőstörténeteivel”, de még izgalmasabb összehasonlítani hasonlóan esendő vagy meghasonlott sportolófigurákkal, akik viszont támogatott művekben jelennek meg. Hiszen Moldova Györgynél, a rendszer kedvelt és támogatott írójánál is felbukkan számos novellában sportolóalak. Méghozzá olyanok, akikről bizonyos szempontból határozottan állítható, hogy hasonlítanak Őze Bálindra. Ez a szempont nem más, mint a szereplők képzeletbeli életrajza, melyben az ígéretes sportkarrier, a lelki válság és a bukás hármassága nagy szerepet játszik. Pár – *Az idegen bajnok* című novelláskötetben található – Moldova-figurára kívánok kitérni a továbbiakban, egy röpké vázlat erejéig. Velük kapcsolatban pedig Pomogáts Béla a 1966-os Moldova-kritikájából²⁹ is felemlgetek majd figyelemre méltó sorokat, melyek a kor irodalmi életét is hatásosan érzékeltethetik.

Moldova *Tolvaj Ferdinánd* című novellájában a főhős egy olyan focista, akinek minden esélye meglenne ahhoz, hogy „hős” legyen: szegény sorból indul, elszántan küzd

---

²⁸ Eszünkbe juthat itt egy sokféleképpen értelmezhető metafora a Saulusból a letört faágról: „És én tényleg csak akkor értettem meg: hogy előbb le kell törni, csak akkor találkozhatik az árnyékával.” (MÉSZÖLY, 1968.)

²⁹ Az 1966-os évszám azért is érdekes, mert ekkor jelent meg először *Az atléta halála is* – franciául.

családja jobb sorsáért, ezért számára a sport nem játék, hanem igazi munka.³⁰ Ennek ellenére mindenki gyűlöli. A szurkolók azért, mert ahhoz a gyűlölt csapathoz igazolt, amely az általuk kedvelt de beszüntetett csapat helyére lépett, a csapattársak pedig a mogorvasága és darabossága miatt. (A novellában egyébként jól látható a sport egyik fontos szerepe: az, hogy képvisel egy közösséget, mondjuk egy gyárat. Amelyik egyesület nem képvisel senkit, azt megszüntetik. Hiszen a sport szerepe az emberek életében is igen nagy: ha a magánéletükben el is viselik az igazságtalanságokat, a tribünön erre nem hajlandók, igazságvágyukat a szurkolásban élik ki. A tárgyalt novellában a hatalom – tudtán kívül – elhibázta döntését: a feloszlott csapat mégiscsak képviselt egy nehezen körvonalazható tömeget.) Végül Tolvaj Ferdinándot számára megoldhatatlan családi tragédiába kergetik a csapattársai, s az egyetlen megoldásnak azt látja, ha egy döntő meccsen saját csapata ellen fordul, önerőből elveszíti számukra a meccset, s ezek után eltűnik a világ szeme elől. (Jellemző, hogy Moldova szerint ezek után kezdenek legendákat mesélni róla az emberek, ezek után tartják valamiféle hősnek.)

Vessünk most egy pillantást Pomogáts igen érdekes, elsöre néhol álnaivnak tűnő, de mindenképpen elgondoztató Moldova-kritikájára. Az első, ami szembetűnő az írásban, az a hősköz, Moldova hőseihez való ragaszkodás, melyek egyenesen mítoszokból toppannak elének.³¹ „[...] hőseinek erkölcs s lélektana a 'szembeszállás', Ez az erkölcs és ez az alkat örökös kielégíthetlenségből származik, képviselői teljesebb életre, mélyebb humánusra sóvárganak, morális igényességük lázítja őket [...]” „A tragikus szerep pedig már eleve a hős magasságába emeli őket, a katarzis tisztító békéjével tölti meg szívüket.” „Ez a hőstípus – már többen elmondták – romantikus szemléletből született. Moldova a magányos szembenállás romantikus etikájának jelképét alkotja meg benne, s a romantikus vonzódásból, az erkölcsi elvek szimbolikus megfogalmazásából gyakran születik mítosz.” Pomogáts nem győzi hangsúlyozni, hogy a romantika és az oly kívánatos realizmus Moldovánál többnyire kitűnően kiegyenlítik egymást: „Ennek ellenére, a romantikus hős és a romantikus téma megőrizheti 'realitását'. De csak akkor, ha az író a romantikát a realizmus tudatosan felhasznált eszközeivel tudja ellensúlyozni [...]” Látható, a recenzió alapvetően támogató hangulatú, még meg is védi Moldovát attól a vádtól, hogy hősei anarchisták lennének,³² azonban több helyütt megdorgálja a szerzőt, mégpedig éppen Tolvaj Ferdinánd alakja kapcsán is. „[...] és Tolvaj Ferdinánd, aki minden labdarúgó szabálykönyvet megcsúfoló módon saját csapatának védelmét áttörve rúg öngólt, olyan kalandos elemeket csempészték Moldova írásaiba, melyek

---

³⁰ Moldova, 1982.

³¹ Pomogáts, 1966.

³² Pomogáts kihangsúlyozza a Moldova-hős „agresszivitásba burkolt szemérmességét, el-elcsukló érzelmességét, lelkének zavarbeejtő gyermeki tisztaságát”. (Pomogáts, 1966.)

hihetetlenségükkel erősen vétettek a 'háttér' realizmus-igénye ellen.” „Moldova híveinek nyugtalanságát inkább a romantika-realizmus egyensúly felbomlása okozta [...]” valamint az, hogy alkalmazni kezdte a „romantika álmegoldásait”, s hogy „furcsa történetek, legendák, valóság-mozaikok” csábították „az érdekesség kultuszához is”. „Írásai mit sem tudnak a valóság, a biológia, a fizika törvényeiről, anekdotikus ötletekké fokozzák le a regény egyébként hiteles színfoltjait, írjuk ezekkel valóban a ponyva gegjeinek birodalmába tévedt. Moldova ismeri s tudatosan ki is akarja elégíteni az olvasóközönség izgalomigényét. Prózája ebben is a modern törekvésekhez igazodik, ám a realista háttér 'érdekességét' nem pótolhatja semmiféle írói ötlet.” (Az utóbbi idézetek vonatkozhatnak akár egy másik sportoló-történetre, *Az új csillagra*, melyben Moldova rendkívül parodisztikusan írja le egy sztáratléta felfedezését és felkészítését a rendkívüli képességek és edzési technikák eltúlzásával.³³) Ezek a kifogások talán a korra jellemző konformizmus jegyében születtek, mely számára mindenféle eredetieskedés, polgárpukkasztás vagy egzaltáltság a nyugati, veszélyes individualizmushoz, sőt, az egzisztencializmushoz kötődhetett. Pomogáts bírálata kísértetiesen hasonlít arra az elutasító gesztusra, mely egy másik írásban bukkan föl. *Az idegen bajnok* című novellában a főhős egy olyan, szegény sorból induló és tanulni vágyó bokszolóról kínál forgatókönyvet egy rendezőnek, aki veretlensége ellenére közutálat tárgya. Beleszeret egy nőbe, aki csak a sikerei miatt viszonzozza közeledését. A bokszoló nem bírja az elvárások és az ellenszenv miatti frusztrációt, és végül feladja a küzdelmet.³⁴ („Erkölcsre s lélektana” tehát nem a Pomogáts által hangsúlyozott „szembeszállás” volt.) A novellában szereplő „humanista” rendező azonban nem szereti ezeket a tragikus, „nagy témákat”, és inkább a pesti alvilágról szóló, realista forgatókönyvre fáj a foga.³⁵ Pomogáts humánuma is

---

³³ MOLDOVA, 1982.

³⁴ „[...] tudja, hogy ez az állapot csak addig tart, amíg minden ellenfelét legyőzi. Tovább él, de azon gyötrődik, hogy egyszer el kell jönni az időnek, mikor legyőzik őt is, nem azért, mert öreg lesz, vagy gyenge, hanem egyszerűen azért, mert az emberek nem az ő győzelmét kívánják, és az ő lelke nem elég töretlen ahhoz, hogy ez a kívánság, amely minden mozdulatát gátolni igyekszik, egyszer meg ne bénítsa. Arra gondol, hogy otthagyja a nőt; ha nincs vesztenivalója, sokkal nyugodtabban tud harcolni, de képtelen rá, mert nagyon szereti a lányt. Néhány versenyét még megnyeri, de az egyik mérkőzésen, anélkül hogy fölvenné a harcot, letérdel az ellenfele és a közönség előtt.” (MOLDOVA, 1982.)

³⁵ „– Nagyon érdekes, hat a fantáziára, de meg kell hogy mondjam, én nem szeretem ezeket a témákat. A nagy dekorációkat, amelyeket lebegtet a szél.

– Én mindig a nagy szimbólumokat kerestem. Szerintem az írásnak az a feladata, és nemcsak az írásnak, hanem minden művészetnek, hogy megteremtse a modern ember új mítoszáit.

– Szerintem csak a realista művészet lehet humanista, amely az Embert mint embert mutatja be. Ha meg a művészet nem humanista, akkor mire való?

Ljubomir bölintott, tudta, hogy a jól kereső emberek nagyon szeretik a humanizmust.” (MOLDOVA, 1982.)

– De hagyjuk az esztétikát. A barátja elmesélte nekem a maga életét, hogy ismeri a pesti alvilágot. Szeretném, ha erről a témáról írna valamit.” (MOLDOVA, 1982.)

inkább a „szembeszálló” hősök, vagy még inkább, a külvárosok szociografikus leírásai után kiált.

Ki tudja, mi az igazság, hogy az említett „romantikus álmegoldások” valóban az emberek „izgalomvágyának” kielégítése céljából születtek meg, vagy valamiféle valóságra való reflektálásként értelmezhetők; ez tulajdonképpen mindegy. A lényeg, hogy Moldova tudott úgy írni – illetve vállalta, hogy úgy ír –, hogy művei „furcsaságait”, hősei rendellenességeit lehessen szórakoztató, anekdotikus illetve romantikus elemként olvasni, míg szociografikusabbnak tartott művei kiszolgálták az elvárásokat. Történetei is lineárisak, gördülékenyek, s minden bizonytalanságot nélkülöznek. Moldova mindentudó és kiegyensúlyozott elbeszélő. Egy szó mint száz, neki mintha lett volna annyi – valós vagy vélt – jó pontja a rendszer szemében, melyek miatt sokmindent elnézhetek neki. Mészölynek viszont nem lehettek jó pontjai, melyek ellensúlyoztak volna egy-egy „furcsaságot”, írásművészetének egésze valószínűleg szálla lett volna az irodalom támogatói szemében. Mészöly maga azon kevesek közé tartozott, akik sem emberileg, sem szakmailag nem voltak hajlandók kompromisszumra.

A kompromisszumképtelenség legnagyobb és legfontosabb írói megnyilvánulása pedig – az eddig elhangzott érvek szerint – nemcsak a kimondott bírálatban, a heroizálás elutasításában, illetve a megnyomorított emberi lélek vagy sors – a „furcsaságok” – bemutatásában rejlik. Hanem a már hangoztatott elbeszélői gesztusokban is: a bizonytalanság, a kétely, a kifürkészhetetlen vállalásában. Ezek miatt is lehetetlen lett volna írásait „romantikusnak” vagy „szórakoztatónak” bélyegezve mentgetni a kritikusok előtt. Mészöly szerint pedig a szocialista realizmussal ott a baj, ahol ez „csalni próbálja magát”: „a gyakorlatilag és filozófiailag szemellenzős optimizmus akár irányított, akár önkéntes vállalásában. Az ilyen típusú, a legbensőbb személyes szférát is ’bebiztosítani’ hivatott optimizmus törekvéségét, a ’megválaszolhatatlan’ szféra sötét gondját (*atra cura*) átmenetileg elfeledtetik ugyan a külső tárgyi, társadalmi stb. ’vívmányok’ – egy ilyen ’könnyelmű’ optimizmussal azonban a művészet motorja áll le.” „A szocialista realista műelmélet didaktikus és kizárólagossá tett normái [...] a fenti értelemben vett egzisztenciális *atra curá*-t száműzték, semlegesítették, sorvasztották el, az *egyidejűleg* érvényes eszmények és mozgatók nagyobb hangsúlya érdekében. Mint amilyenek az életben kívánatos ésszerűség, elve, a teljesítmény megbecsülése, bizonyosság a folytonos haladásban stb.” „Ami sajátossá és kivétellé teszi a szocialista realizmust: hogy *tételesen úgy tesz*, mintha nem volna racionalizálhatatlan űr és hiány a megélhető létben. S amivel kitölti, az lesz a kritikus anyag. Ha nincs a pszichében ’hitelesíthető’ Isten, legalább *a helyét* kellene üresen hagyni, hogy a

mű megkapja a bizonytalanságnak és megválaszolhatatlanságnak azt a 'veretességét', amitől egy valóban nagy mű azonnal megismerszik. S mindig újabb pozíciójú 'üres helyet' kellene provokálni magunknak..." – írja Mészöly Miklós *A misztérium pótlékairól* című 1960-as jegyzetében.³⁶

Úgy kereste a valóság megragadását, hogy nem hagyta magát a „realizmus” iránti irodalmi elvárások által befolyásolni, nem hagyta magát valamiféle kétes igazság felé sodorni. Összegezve tehát nemcsak az Mészöly Miklós legnagyobb érdeme, hogy nem alkudott meg a kor támogatott tendenciáival, hanem az, hogy nem alkudott meg a természetes, örök emberi vágygal, azzal a törekvéssel, ami a valóságot kissé megszépíti, megcsonkítja és kiigazítja. Úgy hiszem, amíg nincsenek megfelelő eszközeink egy ember, egy sors „objektív lényegének” megragadására – s bevallom, kétlem, hogy lesznek ilyenek –, addig a kétely vállalása marad az egyetlen fegyverünk a hazugság, a ferdítés, és az esetlegesség ellen.

---

³⁶ MÉSZÖLY, 1980, 101-105.

Felhasznált irodalom:

Norman N. HOLLAND: *EGYSÉG IDENTITÁS SZÖVEG ÉN* In. Kiss Attila – Kovács Sándor – Odorics Ferenc szerk.: *Testes könyv I.*, Ictus K., JATE Irodalomelméleti Csoport, Szeged, 1996, 283-304. o.

LÓRÁND Zsófia: *Testiség, nőiség és szövegalkotás Keats La Belle Dame sans Merci című versének tükrében* In Szűcs Zoltán Gábor – Vaderna Gábor, szerk. *Nympholeptusok*, L'Harmattan Kiadó, 2004. 231-260. o.

MÉSZÖLY Miklós: *Az atléta halála*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986.

MÉSZÖLY Miklós: *Érintések*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980.

MÉSZÖLY Miklós: *Saulus*, 1968, a Digitális Irodalmi Akadémia adatbázisa:
,http://www.irodalmiakademia.hu/scripts/DIATxcgi?infile=diat_vm_talalatok.html&locator=/dia/diat/muvek/html/MESZOLY/meszoly00340/meszoly00340.html&oid=99965&session=20418458 (Utolsó letöltés: 2008. május 12-én)

MOLDOVA György: *Gázlámpák alatt – Az idegen bajnok*, 1982, a Digitális Irodalmi Akadémia adatbázisa:
http://www.irodalmiakademia.hu/scripts/DIATxcgi?infile=diat_vm_talalatok.html&locator=/dia/diat/muvek/html/MOLDOVA/moldova00482a/moldova00482a.html&oid=106786&session=20418458 (Utolsó letöltés: 2008. május 12-én)

NÁDOR Tamás: *Között* (Interjú Nemes Nagy Ágnessel) In NEMES NAGY Ágnes: *Az élők mértana II. Prózaí írások*, Osiris Kiadó, Budapest, 2004, 419-421. o.

NEMES NAGY Ágnes: *A költői kép* In *Szó és szótlanság*, 1989, a Digitális Irodalmi Akadémia adatbázisa:
http://www.irodalmiakademia.hu/scripts/DIATxcgi?infile=diat_vm_talalatok.html&locator=/dia/diat/muvek/html/NEMESNAGY/nemesnagy00137a/nemesnagy00137a.html&oid=86503&session=20418458 (Utolsó letöltés: 2008. május 12-én)

POMOGÁTS Béla: *Moldova György*, 1966, a Digitális Irodalmi Akadémia adatbázisa:
http://www.irodalmiakademia.hu/dia/diat/szakir/szakir/moldova_gyorgy/index_frame_1.htm
(Utolsó letöltés: 2008. május 12-én)

Paul RICOEUR: *Az én és az elbeszélte azonosság* In Uő.: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, Osiris Kiadó, Budapest, 1999, 373-411.

Joachim RITTER: *Az emberről szóló tan értelme és határa* In Uő.: *Szubjektivitás*, Atlantisz, Budapest, 2007, 7-28.

THOMKA Beáta: *Mészöly Miklós*, Kalligram, Pozsony, 1995.